

**«КАЙДАШЕВА СІМ'Я» ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО
ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНА ПРОБЛЕМА****Ярослав Мельник***Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
76000, вул. Шевченка, 57; e-mail: mel.jaroslav@gmail.com*

Мета. Стаття присвячена ментально-світоглядним та соціокультурним специфікам родини Кайдашів у однойменній повісті І. Нечуя-Левицького. У досліджуваному матеріалі висвітлюється типологія конфліктів і протистоянь, а також здійснена спроба пояснити моделі поведінки Кайдашихи та членів її родини. За розглядом епізодів окремих конфліктних ситуацій простежуються морально-етичні, аксіологічні, світоглядні, комунікативно-поведінкові, психологічні та інші феномени, які загалом відображають традиції (введені у формат буденності) взаємин в українській родині. Картини родинних протистоянь не абсолютізуються, але розглядаються у форматі варіативності – те, що існує і не є чимось винятковим, вплітається у рутину буденності. Змогу так стверджувати дає періодичне залучення у гравітаційне поле конфліктів як близьке, так і ширше коло учасників, які не є членами родини. Картини конфлікту зображені на тлі соціуму – традиційного українського села. Поведінкова модель основного джерела неспокою – Кайдашихи – поширюється на все оточення, і в орбіту негативної психоемоційної турбулентності втягаються невістки – Мотря та Мелашка, які невдовзі успадковують цю модель і продовжують традиції, закладені старшим поколінням, та інші члени родини. Побутові та майже банальні картини висвітлюють глибинні традиції українського народу, в яких відстежуються дефіцит емпатії, брак родинної любові, нівеляція християнських цінностей, недостатність толеранції та взаємоповаги, відсутність духу єдиної родини, недемонстративна мізантропія, ігнорування Шевченкових заповітів, що, врешті, є свідченням збіднілої духовності. Такі інтерпретації викликані як подіями останнього десятиліття, так і необхідністю реконструкції українського ментального простору, в якому маскується цілий комплекс негацій, які назагал є причиною розбрату, втрати єдності у протистоянні зовнішній агресії, недостатньої світоглядно-ментальної цілісності та ін.

Дослідницька методика. Матеріал розглядається у контексті сучасної конфліктології, соціальної психології, культурології, ментальної моделі світу, дискурсології та інших антропоцентричних дисциплін. У

праці застосовані методи: описовий, аналізу та синтезу, суцільної вибірки, типології та класифікації й ін. Вони дозволили зробити деякі узагальнення, які подаються у кінці розвідки.

У результаті дослідження було окреслено спектр конфліктних ситуацій, виявлено окремі типологічні особливості, які загалом є різновидовими, але водночас демонструють ментально-поведінкову монолітність. Це дає право стверджувати, що родинні стосунки і зв'язки не акумулюють ні Божі, ні Шевченкові заповіді, ні настанови філософів чи народної мудрості (фольклору) щодо міжособистісних чи внутрішньородинних стосунків. Узагальнюючи досвід спостережень, опираючись на сучасну дискурсологію, наратологію, конфліктологію, соціальну психологію, виводимо комплекс завдань корелюючого характеру, які необхідно вирішити у перспективі з метою моделювання та конструювання внутрішньо здорового, цілісного соціуму.

Наукова новизна полягає в тому, що здійснена спроба не літературно-критичного аналізу повісті «Кайдашева сім'я», а передовсім аналітичного з'ясування проблеми людини та її картини світу з позицій філософської антропології, соціальної психології, менталінгвістики та інших напрямків на проблеми соціуму крізь призму родинних протистоянь Кайдашів. Також зроблено спробу використати новий методологічний підхід в інтерпретації художнього тексту. Отриманий досвід є вартісним ще й тому, що зазначений метод можна успішно застосовувати і щодо інших творів словесного мистецтва та до спадщини інших авторів – представників різних літературознавчих епох.

Ключові слова: конфлікт, родина, «Кайдашева сім'я», родинні протистояння, соціум, ментальність.

Постановка проблеми. Ментальні моделі світу, як і їх аксіологічні, світоглядні, дискурсологічні та інші аспекти є предметом спеціального вивчення впродовж останніх десятиліть. Усі вони мають своїх адептів, а також опозицію. Особливо це стосується такої категорії, як ментальна модель світу. Деяка частина дослідників узагалі стверджує, що «ментальні картини світу» – це «притягнуте» і штучно введене у сучасну науково-світоглядну парадигму термінопоняття. Якщо ж говорити про специфіку світогляду японця, араба, француза й українця, то очевидно, що знак рівності між ними ставити не можна. Це самодостатні, але попри все різні і самобутні культури, які можна досліджувати як окремі об'єкти, а можна у контрастивному ключі, порівнюючи як окремі фрагменти, так і цілі системи.

Проблема ментальних сфер, унікальності ментального орнаменту, своєрідності ментальних кодів, світоглядних стереотипів, тотожності, ціннісно-світоглядної ієрархії, етнокультурних гештальтів та концептів,

попри окрему опозицію деяких дослідників, актуалізувались і загострились у зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії на територію України [7, с. 222-223], [4, с. 264].

Наша контрастуюча неподібність – духовний світ росіянина й українця – є, беззаперечно, різною, і це черговий раз спонукає до того, щоб повернутись до окреслених проблем і досягти більшої повноти у розгляді цих питань. Власне, повнота почала втрачатися впродовж останніх десятиліть з причини актуалізації альтернативних аспектів сучасної лінгвістики. Верифікація ідентичності етносів, унікальності культурних кодів залишається невирішеною проблемою в рамках сучасної гуманітарної науки [10, с. 13].

У контексті специфічних динамік і своєрідної траєкторії гуманітарної думки, а також інтенсифікації міграційних процесів запити та актуалізація на вивчення у зазначеній галузі залишаються високостабільними. До існуючого комплексу проблем додалися і цифрові технології, які своєю чергою вимагають уніфікації освіти та універсалізації комунікативного простору. Інформаційно-цифрова реальність стала черговим викликом глибинним культурно-історичним традиціям, автентичності тим етносам, які зберегли засади генеалогічного коріння та культурних кодів. Питання їх збереження та більш узагальнено – збереження екології культур – постає окремим питанням та все гостріше звучить на тлі урбанізації, індустріалізації, екологічних катастроф, міграційних колапсів, воєнних дій та інших потрясінь, які стали ознаками нашого часу. Отже, ми повинні продовжити розмову, а інколи полеміку і навіть дискусію на тему мовної картини світу та долі унікальних культур і їх збереження у XXI столітті. А також про можливе вироблення механізмів їх захисту й інтерпретацію як своєрідних артефактів, що підлягають дбайливому збереженню.

Виклад основного матеріалу. Впродовж останніх десятиліть у науковий обіг ввійшли такі термінопоняття, як концепт, ключові константи культури, стереотипи, фрейми, архетипи, культурні сценарії, семантичні універсалії, символи у мовах, знаки культури та ін. У цих галузях є значні напрацювання, які дають змогу опертись у запропонованій розвідці. Тут доречно буде згадати науковий спадок А. Вежбицької, Є Макаренка, Д. Гачева, В. Кононенка, Н. Слухай, О. Красовської, В. Яніва та ін. У рамках дослідження та опису української моделі світу це праці П. Куліша, М. Драгоманова, Д. Донцова, В. Липинського, М. Шлемкевича, В. Жайворонка, Я. Мельника та ін. Також зазначимо, що праці В. Вернадського, М. Гумильова та інших авторів є особливо актуальними при вивченні етносу і його світогляду у більш широкому та панорамному контексті [9, с. 306-307].

В епіцентрі розвідки покладено відомий твір І. Нечуя-Левицького – повість «Кайдашева сім'я». Відтак зроблено спробу дещо іншого підхо-

ду до інтерпретації колізій у зображеній родині та прагнення вийти за межі літературно-критичних практик. Як уже було зазначено, сучасна гуманітарна наука з її розширеними горизонтами у галузі філософської антропології, соціальної етики, біології поведінки, соціальної психології, конфліктології, семіології, нейропсихології, неробієвіоризму, психіатрії, етнокультурології та інших дозволяє глянути на добре відомий твір і виявити сегменти, які були малопомітними або глибоко замаскованими. Також окреслено модель взаємин «домінанта – рецесія», «кат і жертва» в рамках вказаного твору [8, с. 59].

Не зайвим буде зробити короткий екскурс у походження, особливості семантики та словотвору прізвища Кайдаш. Тут варто зазначити, що думки дослідників розходяться. Одні вважають, що семантико-словотвірною основою є «кайдани». «кай-дан», у словотворі якого простежуються тюркські корені. Утворені від цієї словоформи прізвиська пізніше могли стати прізвищами. Інша гіпотеза пов'язує будову цієї лексичної одиниці з такою формою як кайдал, що у південно-східних українських говірках означало «невеликий хутір у степу».

У тюркських мовах «кайи», «кайї» – це назва одного з двадцяти чотирьох племен, вожді якого мали безпосередній стосунок (одна з генеалогічних віток) до османів. Також «кай» у давньоперській мові означало «міцний», «багатий», «знаменитий».

«Даш» і «даг» (українське «дах») – це вершина, гора, вершина гори. Не здійснюючи глибоких занурень в етимологію та словотвір, не розшукуючи лексико-семантичних трансформацій та особливостей функціонування тюркських лексичних одиниць, зокрема антропонімів, в українській мові приймемо найбільш вірогідну версію походження цього прізвища – походить із тюркських мов. Але це прізвище адаптувалося у мовному середовищі, і в художньому тексті І. Нечуя-Левицького немає епізоду, в якому були б відображені окремі рефлексії щодо походження чи семантичних особливостей цього антропоніма. Це положення підтримується ще й тим, що імена всіх персонажів є виражено українськими (хоча історико-етимологічна глибина може сягати давньогрецької, латинської, праслов'янської чи інших архаїчних мовно-культурних реалій): Омелян (Омелько), Маруся, Карпо, Лаврін, Мотря, Мелашка, Палажка та ін.

Більшість подій та епізодів за сюжетом твору відбуваються у Семигорах – мальовничому українському селі, що біля Росі. Тож автором формується культурно-історичне та соціоетнічне панно, яке є типовим і добре відомим тому, хто знайомий з українською географічною чи духовною реальністю. Тут усе зображене є характерним епізодом, вирізаним з колії епох, подій...

На тлі мальовничої української природи постає життя абсолютно пересічних та середньостатистичних селян другої половини XIX століт-

тя. В основі стосунків у межах родини Кайдашів є протистояння, яке у творі подається у формі синусоїди, тобто періодичністю, то воно стихає і на короткий час навіть переходить у фазу толеранції, але у своєму загалі спостерігаються здебільшого нетерпимість, антагонізм з більшою чи меншою енергетичною насиченістю. Загалом якщо здійснити певний спектральний аналіз стосунків у «Кайдашевій сім'ї», тут «родина, сім'я» – соціальна сукупність, яка пов'язана генеалогічними чинниками – ключова ланка родоvodu... [2, с. 504], а також застосувати спробу типології, класифікації, а відповідно і систематизації епізодів за окремими психологічними, соціоментальними, аксіологічними маркерами, то отримана статистична картина дасть цілісне уявлення про атмосферу, психоментальні коди, соціокультурні сценарії та стереотипи Кайдашів [4, с. 43]. Тут слід додати, що можемо з упевненістю говорити про те, що загалом запропоновані зрізи стосуються не лише Кайдашів, а виходять на широкий соціокультурний загал. Підставою відстоювати цю думку є те, що Кайдашева родина сприймається всіма навколишніми не як щось екстраординарне і незвичне. Нікого з оточуючих не дивує і не шокує черговий спалах конфліктів. Навпаки, хоч соціальне середовище перебуває у пасиві до Кайдашів, у сюжеті твору подається як тло – такий собі маргінес загальної і цілісної канви. Тобто навколишній соціум є органічним у стосунку центрального образу – родини Кайдашів.

Якщо ж аналізувати і групувати типи конфліктів за окремими ознаками, то до першої групи можемо віднести протистояння, тихий антагонізм між Кайдашем та Кайдашихою. Стосунки між ними укладаються у рамках традицій, які сформувалися в етносі та мікросоціумі. Омелько Кайдаш моделює свою реальність, яка виходить за межі родинного кола. Власне він виділяється своєю побожністю, він непоганий стельмах, дбає про своє господарство, а також він залежний від оковитої. У родинному колі він самоізолювався, і воно лише частково утримує його у своїй орбіті. Між Омельком і його дружиною Марусею періодично спалахують сварки, хоча вираженої антипатії між ними немає. Їхні стосунки позначені лояльністю та терпимістю, але читача у спостереженнях за родиною Кайдашів не покидає постійна напруженість в очікуванні чергового протистояння. У творі старі Кайдаші виступають радше єдиним фронтом, але їхні стосунки, як вже було зазначено, є сейсмічно нестабільними. *В хату ввійшов Кайдаш... і почав гримати, що Кайдашиха опізналася з хлібом; ...Де ти ходиш, де ти бродиш? – почала гримати на чоловіка Кайдашиха: вона думала, що він пив до півночі в шинку; ...А де ж ти, волоцюго, волочився до цього часу? – крикнула Кайдашиха з хати...*

І. Нечуй-Левицький доволі розлого та різнобарвно подає протистояння між дітьми та батьками. З причин частотності та варіативності саме ці протистояння можна поставити в епіцентр художнього тексту.

У текстовому просторі цих протистоянь між батьками та дітьми у відсотковому сенсі найбільше. Ми спостерігаємо варіативність цих колізій. Вони відрізняються як у ситуативному, так і в аксіологічному, гендерному та інших аспектах. Перманентним є неприйняття Кайдашихою дружини старшого сина – Мотрі: *Минув тиждень. Кайдашиха перестала звати Мотрю серденьком і вже орудувала нею, наче наймичкою; Вранці буджу, кричу, кричу, а вона вивернеться на полу, здорова як кобила, та тільки сопє... – Од кобили чую! – крикнула Мотря, висунувши голову з сіней; Од того часу вже не було ладу між свекрухою та невісткою; Мотря ненавиділа той облесливий голос, але стала ласкавіша до свекрухи; Лихо в тій хаті тільки затихло й притаїлось, наче гадина зимою; Мотря одвернулася до вікна і вперше заплакала од того часу, як переступила свекрів поріг; Молодиці підняли страшний твалт... Серед хати стояли свекруха й невістка і сіпали кожна до себе мотовило; Люта Мотря вхопила зі столу миску з борщем і кинула її під ноги свекрусі; Карпо вхопив матір за плечі, придушив з усієї сили до хліва і крикнув...; Карпо погнався за нею з дрючком... Виколи дрючком їй друге око! – кричала з двора Мотря; В мене свекруха – люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише, з носа гонить дим кужелем; Колотнеча в Кайдашевій сім'ї не переставала. Кайдашиха не говорила з Мотрею по три дні...; Мотря вхопила деркача і сунула держалом Кайдашисі просто межі очі...*

Колотнеча, розбрат, прихована та виражена антипатія стають органічним елементом родинної атмосфери Кайдашів. Деспотія і домашнє насилля набирають нових обертів. Коли в домі появилася друга невістка – Мелашка, її спіткала така ж сама доля, як і Мотрю: *Кайдашиха привітала старшу невістку перше солодкими медовими словами, а потім уже дала їй покуштувати полину. З Мелашкою вона обійшлась інакше; вона одразу почастувала її полином; На другий тиждень вона вже ляляла невістку і глузувала з неї; і знову у Кайдашевій хаті почалася колотнеча. Кайдашиха почала сваритися і стала дуже лайлива та опришкивата. Вона нападалась на Мелашку...; Настали жнива. Кайдашиха запрягла Мелашку до роботи, як у віз; – Я тижня не пробула в свекрухи і вже сльозами облилася, – говорила Мелашка...*

Кайдаш рідше стає ініціатором конфлікту та джерелом агресії. Його поведінка типово відрізняється від поведінки Кайдашихи. Він частий відвідувач шинку або десь усамітнено майструє вози чи якийсь побутовий реманент, але періодично конфліктує як із Кайдашихою, так і з усіма членами родини: *старий Кайдаш пиячив у шинку, приходив п'яний додому і зганяв злість більше на невістці, ніж на своїй жінці. Також періодично спалахують конфлікти між Кайдашем та його синами: Бліде батьківське лице стало жовте, наче віск. Він кинувся до Карпа. Карпо*

встав з лави, наче стовп... – Тату, не махайте на мене руками, бо й у мене руки є!.. – Тату, не наближайтесь, – говорив спокійно, але понуро Карпо, стоячи стовпом на одному місці... Тату! Оступіться! Не вводьте в гріх... крикнув Карпо та й кинувся, неначе звір, на батька й штовхнув його обома кулаками в груди...

Неприятність, нелюбов, антипатія та протистояння епідемічно поширюються на все оточення, в тому числі на молоде покоління. Воно поступово стає ураженим вірусом нелюбові – дістається у спадок як традиція, якої неможливо позбутись: *У Лавріна брови насупились. Він ладен був кинутись на Карпа й обірвати йому волосся на голові; На четвертий день після похорону Карпо й Лаврін почали ділитися батьківськими спадками...; Од того часу між Кайдашенками й їх жінками не було миру й ладу...; Обидві сім'ї насторочилися одна проти другої, як два півні, ладні кинутись один на другого; Деркач свистів, як шуліка в повітрі, у Мелашчиних руках, а шибки аж дзенькали. Мотря кинулась до Мелашки...; Лаврін стояв серед сіней з драбиною. Мотря теліпалась на стіні, неначе павук на павутинні; ...Мотря, бліда, як віск. Вона вскочила у Лаврінову хату, вхопила кочергу та й свиснула нею по купі горщиків...; Усі три молодиці насилу дихали. Вони разом верещали, твалтували, лаялись; Мотря часто гризла голову Карпові, але він не любив говорити і більше мовчав...*

Про те, що традиція родинної колотнечі передається дітям і вони сприймають її як належне, свідчить і те, що у фінальній частині тексту у поле зору потрапляють підростаючі діти Карпа та Лавріна, які епізодично беруть участь у більшості сімейних конфліктів, що вплітаються у канву родинних реалій і стають її органічними складниками. На них спадково лягає клеймо розбрату, й існує ймовірність того, що вже у дорослому віці вони продовжать традиції родинної нелюбові: – *Твої діти такі зміюки, як і ти, наплодила вовчегат... – каже Кайдашиха Мотрі.*

Ми можемо лише припускати і вибудовувати гіпотетичні версії майбутнього – така модель родинних стосунків буде успадкована вже онуками Омеляка та Марії Кайдашів.

Атмосфера незмінного конфлікту у рамках взаємин Кайдашів не локалізується і не обмежується родинним колом. Вихор протистоянь виривається за межі родинного поля зі своєю ритмічністю і періодично демонструє інтервенції у широкий соціальний загал. Тобто автор демонструє нам епізоди неприязні і відкритого конфлікту з сусідами та іншими представниками цього ж середовища. Кайдашиха, здійснюючи перший візит до сватів у Западинці, переповнена негачіями: *... Оце завіз мене у Западинці, бодай вони пропали! – кричала Кайдашиха на весь яр...; Це не Западинці, а якийсь чортів мішок...; Кайдашиха була сердита на Западинці, аж сопла...*

Сільське оточення не лише є свідками розбрату, а й активними акторами у цих діях. *Свекруха пішла до шинку та напідпитку судила свою невістку на все село... – молоді молодіці все чисто переказували Мотрі, як її судить в корчмі свекруха; ...Рятуйте, хто в Бога вірує! – кричала не своїм голосом Кайдашиха в волості...*

Конфлікт та конфліктність існують і поза родинним середовищем Кайдашів. Вони є даністю і не є чимось неординарним та винятковим у рамках соціуму: *Йдучи селом, Палажка заходила в декотрі хати, щоб попрощатися з молодіцями, з котрими вона лаялась; але як вона лаялась із цілим селом, то для неї довелось сливе не минати ні одної хати...; ...її принесла баба Параска Гришиха, лютий Палажчин ворог, відома на все село брехуха; Параска вхопила шматок граблів і шпурнула через ворота на Палажку...*

Після короткого затишшя у родині Кайдашів знову спалахує конфлікт. Якщо немає причини для відкритого протистояння, то персонажі проводяться провокативно і роздухують ворожнечу. Очевидною є абстиненція, «ломка» – синдром залежності – внутрішня потреба ворогувати, а за відсутності очевидної та поважної причини каталізатором виступає абсолютно дріб'язкова річ. Гальм, обмежувачів немає. Навіть сусіди – соціальне оточення, яке може негативно оцінити та засудити таку поведінку конфліктуючих сторін, не є актуальним та агентним. Навпаки, це ж оточення періодично є не лише свідком, а й учасником цих дійств. Такі епізоди органічно вплетені в життя Кайдашів. Навіть релігійні свята, місцева влада – волость, священник не виконують функцій обмежувача: *– Ой Господи! Доведеться лаятися на Різдво до служби, – сказала Кайдашиха, – через тебе нема мені ні празника, ні неділі...; – То йдіть собі та, про мене, вдавіться тими грушами разом зі своїми жінками, – сказав священник, пішов у кімнату та й зачинив двері; священник одіслав Кайдашиху у волость... В волості присудили, аби дали Карпові десять різок...*

У родинних протистояннях інколи наступають затишшя. Загалом – Кайдаші можуть жити у мирі. У тексті є підтвердження цього. Також усі персонажі епізодично демонструють смирення, жалість, співчуття, толеранцію: *Кайдашиха просила його посвятити Карпову хату; їй усе-таки шкода було сина; Кайдаш пішов у вівтар служити за паламаря, посвітив свічки перед образами і подав священникові кадильницю...; минув тиждень, і Кайдашиха перестала звати Мотрю серденьком...; – Чого це ви гризетесь? – ... – Чи невже не помиритесь коло однієї печі?...; Мала дитина наче трохи помирила свекруху з невісткою. Кайдашиха припадала коло свого онука...; Перебули Кайдашенки зиму на опрічних дворах, і дві сім'ї почали потроху миритись; В Кайдашевій оселі повіяло миром; Мир між братами поміцнішав ще більше задля господарської*

справи...; Цілу зиму й весну Кайдашенки прожили в ладу...; Невістки жили між собою в згоді; Лаврін любив Мелашку... Ніколи не лаявся з нею; Лаврін і Карпо вийшли з волості і ніби помирилися...

Картина конфліктів у Кайдашевій сім'ї виходить за рамки цієї локальної соціокультурної структури [1, с. 39]. Її можна інтерпретувати як мікросвіт родини Кайдашенків, а можна показати широким планом. Здійснити своєрідний «від'їзд камери» (термін кінематографа) і показати загальний план, виявити причинно-наслідкові зв'язки, виявити геноми ментальної моделі світу і загалом побачити картину світу в її цілісності і системних зв'язках. Виходячи на більш широкий узагальнений рівень аналізу, виведемо окремі ключові сегменти окресленої картини.

Першим елементом, на який слід звернути увагу, є те, що картина психоемоційної турбулентності з чіткою орієнтацією на протистояння та антагонізм вписується, як було зазначено, у загальний соціоментальний пейзаж. Конфлікт у родині Кайдашенків не є шокуючим для навколишнього загалу, не є чимось неординарним. Соціальне тло є пасивним у стосунку до колізій, але не німим та пасивним спостерігачем. Оточення візуально рецептує дійство, а також періодично стає дійовими особами другого плану. Загалом сюжетна лінія інформує читача про те, що має місце низка подій, що вписуються у модель життя села Семигори, про вузький горизонт духовності, про відсутність пасіонарності і про низький рівень моральної відповідальності усього соціуму. Це свідчить про штатність ситуації, що є, з дозволу сказати, умовною нормою. Про це говорить як статистика конфліктів, так і їх варіативність – між Омельком та Марією, між батьками та дітьми, між молодими родинами, Карпом та Лавріном, також між невістками та ін. Згодом в орбіту конфліктності втягуються і діти Карпа та Лавріна, про що інформують окремі епізоди. Конфлікти тут позиціонуються як самодостатність, як органічні деталі цілого. Не потрібно поважних причин чи глибинних детермінацій. Вони подаються системно, є органічною частиною життєвих реалій, стають константою поведінкових сценаріїв.

Наступним чинником можна назвати конфлікт між християнською мораллю та дійсністю Кайдашів. Загалом релігійна тематика у творі проходить другим чи третім планом – періодична апеляція до релігійних свят, священника, християнських цінностей. Єдиний, хто всуціль прив'язаний до християнської традиції, – це Омелько Кайдаш, який системно відвідує храм, дотримується посту тощо. Але все одно світ християнської моралі є паралельною реальністю – перебуває на маргінесі духовного світу Кайдашів. Християнської любові, приведення життєвих реалій у відповідність до заповідей Божих не спостерігаємо. Християнська мораль тут радше відокремлена самодостатність, а не законодавчий чинник.

Ще одним аспектом, який привертає увагу, є тло, пейзаж, ландшафт. Село Семигори вкомпоноване у мальовничий краєвид. Поряд річка Рось, пагорби, ярки із садками – тут згадуються пейзажі А. Куїнджі, С. Васильківського, М. Пимоненка, В. Орловського та інших українських художників-пейзажистів ХІХ століття. Загальна модель родинного дійства відбувається на тлі гармонійної природи, українського пейзажу, який у масштабах Європи є одним з найбільш толерантних до людини, привітним, комфортним. На тлі чудової природи, родючої землі, рідного соціуму та мови за умов відсутності зовнішнього ворога розгортаються родинні баталії. Вони контрастують із цим тлом. Формується своєрідна гротескно-динамічна сюжетна лінія. Оперуючи категоріями формальної логіки, важко знайти пояснення родинної, братньої нелюбові на тлі майже райських пейзажів.

Такий чинник, як культурно-історична пам'ять, теж девальвується, адже Кайдаші мали б пам'ятати недавнє історичне минуле. У кінці 20-х років ХІХ століття ще існувала Задунайська Січ. Часові рамки, в яких відбувається кавалькада подій у Кайдашенків, відповідає 70-м рокам ХІХ століття. Рівно пів століття тому козаки чинили спротив ворогам, але все ж кінці 20-х років було ліквідовано останню твердиню української звитяги. Тож дух козацтва, козацької вольниці повинен був би витати у повітрі. Але у творі ми не знаходимо чогось подібного. Історична пам'ять виявилася недовгою і не стала дієвим модулятором та законодавицею дійсності Кайдашів.

Система цінностей, яка наповнює світ родини Кайдашів, строката, вузько форматна, примітивно-утилітарна навіть для сільської родини. Збудником неспокою, детермінатором родинних баталій є не лише Марійка Кайдашиха. Вірус конфліктності та психічного неспокою інтенсивно поширюється і рецептується оточенням. З точки зору психології людина з такою тривожністю і конфліктогенністю належить до категорії «нормальних» та «середньостатистичних» осіб. У поведінці Кайдашихи відсутні виражені психопатогенні чинники. За наявності внутрішньої самодисципліни, морально-етичних рамок, адекватної системи цінностей, здорової самооцінки Кайдашиха могла б побачити аномальність своєї поведінки і підкорегувати її. Але система цінностей, внутрішній бунтівний розум кожного разу штовхає дружину Омелька у вир протистояння, а також тиражує та поширює конфліктні настрої. Органічне та дієве гальмо відсутнє. Вектор тривожності і нелюбові спрямовується на невісток навіть у періоди очікування ними дітей: *Восени Мотря обродилася. Кайдаш справив родини. А невдовзі: – В мене свекруха – люта змія: ходить по хаті, полум'ям на мене дише...*

Звичайно, поведінку Кайдашихи можна інтерпретувати у контексті гормонального фону, гормональних розладів чи клімактеричного синд-

рому. Прогестерон, естроген, кортизон, тестостерон, норадреналін, дофамін та інші гормони моделюють поведінку людини (жінки), але пояснити поведінку Кайдашихи лише цими чинниками не можна. Тут очевидним є не лише брак окситоцину – гормону любові, любові до дітей. У тексті спостерігаємо низку конфліктних ситуацій, які виходять за рамки гормонально-фонових інтерпретацій і є свідченням браку культури, соціальної зрілості. Конфлікт стає елементом системи, органічною частиною картини світу, є самодостатнім. Він не виконує регуляторної функції, кінцева та стратегічна мета якої – врегулювати і налагодити стосунки. Не є конструктивним, стає енергією емоцій. У цьому контексті поведінка Кайдашихи впливає з підсвідомості і у цей таки час є усвідомленою необхідністю, психофізіологічною потребою. У момент викиду цієї енергії, який проявляється у черговому розбраті, конфлікт – це радше банальний аб'юз, тиранія, терор, булінг. У момент спалаху і адресного викиду цієї енергії джерело (руйнівної деструктивної, бунтуючої – за А. Камю) (Кайдашиха) не ставить запитання «А що далі?», «А як завтра?», «Якими будуть стосунки з плином часу?», «Як цей конфлікт вплине на перспективу стосунків між дітьми і внуками?» тощо. Тому, трактуючи ситуацію з позиції ціннісних орієнтацій, можемо говорити, що конфлікт є самодостатнім, таким, що генерує начало дискурсу, елементом ментальної картини світу [5, с. 165]. Також на користь того, що родинні протистояння є елементом соціокультури, свідчать широкий спектр конфліктних ситуацій, радіальний розкид причин, ступінь емоційної насиченості, адресність, а також періодичне затихання та відновлення. Вони ж в окремих випадках можуть перейти у люб'язність, дружньо-родинні стосунки, співпереживання та співчуття, взаємну підтримку та допомогу. Але затишшя системно та методично переходять у фазу чергового протистояння, і, як було зазначено, основним джерелом ворожнечі є Кайдашиха, а адресатами – її діти. Вона сформувала коло потенційних і реальних ворогів [11, с. 4]. При цьому ще раз наголосимо, що очевидних і поважних причин для чергової агресії немає.

Погляд на проблему конфлікту у родині Кайдашів крізь призму гендерних інтерпретацій дозволяє стверджувати, що зазначена нестабільність більше характерна для фемінної частини родини. На тлі родинних баталій відносно пасивними є Омелько та його сини. І лише в моменти конфліктних кульмінацій агресивність проявляли загалом спокійний та стабільний Омелько і флегматично врівноважені Карпо та Лаврін. Стихія домашньої війни зазвичай розгортається у жіночій частині родини, і в епіцентрі цього вихору найчастіше є сама Кайдашиха. Цей факт є яскравим експлікатором українських традицій [4, с. 567]. Оскільки непоганий господар, хороший майстер стельмах, працелюбний Омелько та його малоконфліктні сини не є у рамках родини чимось високошанованим

з боку жінок (як маскулінне начало), що, скажімо, є хорошою традицією народів Закавказзя, то сама Марія і її діти інколи можуть продемонструвати виражену неповагу та агресію. Вона ж є багатовекторною. У її складну геометричну фігуру потрапляють усі члени родини без винятку. Тут бачимо рукоприкладство як щодо дітей, так і щодо батьків і між дітьми – родинами Карпа та Лавріна. Також зазначимо, що автор не подає нам картини (психологічного зрізу) та причини морально-психічної деградації Омелька Кайдаша. Але перед нами картина роздвоєності його внутрішнього «я». З одного боку, працьовитість, відповідальність перед родиною та релігійність, а з іншого – залежність від оковитої. Можемо припускати, що загалом він позитивний персонаж, але носій глибинної кризи. Його алкогольна залежність дуже схожа на втечу в іншу реальність та пошук доступного й ефективного антидепресанта.

До сказаного слід додати, що у тексті не знаходимо епізодів, щоб Кайдашенки під час якого-небудь застілля співали пісень, ходили до школи, читали книги та поважали літературу, говорили на теми любові, доброзичливості чи християнської моралі, героїчного минулого тощо. Єдиним епізодом є мандрівка Мелашки до Києва на прощу. І то це було радше намагання вийти на якийсь час з-під кабали, влаштованої Кайдашихою. Це не був поклик серця, прагнення до духовного зцілення як з боку молодшої невістки, так і з боку родини, яка погодилась на цю мандрівку Мелашки.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумки короткого аналітичного екскурсу і занурення у текст, а також спробувавши зробити аналітичну оцінку з вивченням складної геометрії конфліктів у родині Кайдашів, доходимо висновків, що у цьому творі І. Нечуй-Левицький подав фрагмент картини світу східної частини нашої країни у другій половині XIX століття. За банальними і буденними фрагментами життя Кайдашеників автор анатомізує ментальну картину світу і підказує, що за фрагментами родинної нелюбові закрадається проблема глобального масштабу. Родинна війна, мікросвіт Кайдашів, уражений вірусом міжусобиць, насправді маскують масштабні проблеми. Згодом у тихе і мальовниче село Семигори прийдуть інші проблеми і дефіцит любові, довіри, взаємодтримки, хоч невеликої, але щирої і чистої любові до ближнього вилюються вже у значно більші, ніж родинні протиріччя і конфлікти, ураженими вірусом нелюбові, бо під нею маскується руїна всього суцього в бутті українського народу.

Література

1. Гальчук О. Я. Клінічна психологія. Київ, 2012.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ, 2001.

3. Конфліктологія. За ред. Л. Гарасіної та М. Панова. Харків, 2002.
4. Мельник Я. Г. Прологомени до українського дискурсу: етнокультурний, соціально-політичний та лінгвoseміотичний аспекти. Івано-Франківськ, 2023.
5. Москалець В. П. Психологія особистості. Київ, 2020.
6. Нечуй-Левицький І. С. Кайдашева сім'я. Київ, 1994.
7. Сабадуха В.О. Філософія критичного мислення та прийняття рішень. Івано-Франківськ, 2023.
8. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010.
9. Чому люди тупі? Психологія дурості. За редакцією Жана-Франсуа Марміона. Харків, 2020.
10. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Київ, 1992.
11. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Київ, 2006.

«KAYDASH FAMILY» AS A SOCIO-CULTURAL PROBLEM

Yaroslav Melnyk

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University;
76000, str. Shevchenko, 57; e-mail: mel.jaroslav@gmail.com*

The article is devoted to the mental, worldview and socio-cultural specifics of the Kaidash family in the story of the same name. The research material highlights the typology of conflicts and confrontations, as well as an attempt to explain the behavior patterns of Kaidashikha and her family members. By examining the episodes of individual conflict situations, moral-ethical, axiological, worldview, communicative-behavioral, psychological and other phenomena are traced, which generally reflect the traditions (introduced into the format of everyday life) of relationships in the Ukrainian family. Pictures of family confrontations are not absolutized, but are considered in the format of variability - what exists and is not something exceptional, is woven into the routine of everyday life. The ability to assert this is given by the periodic involvement in the gravitational field of conflicts, both a close and a wider circle of participants who are not family members. The pictures of the conflict are depicted against the background of society - a traditional Ukrainian village. The behavioral model of the main source of anxiety - Kaidashikha - spreads to the entire environment, and the daughter-in-laws - Motrya and Melashka, who soon inherit this model and continue the traditions established by the older generation, and other family members are drawn into the orbit of negative psycho-emotional turbulence. Everyday and almost banal pictures highlight the deep traditions of the Ukrainian people, in which the lack of empathy, lack of family love, the leveling of Christian val-

ues, the lack of tolerance and mutual respect, the absence of the spirit of a united family, non-demonstrational misanthropy, ignoring Shevchenko's wills, which, in the end, is evidence of impoverished spirituality. Such interpretations are caused both by the events of the last decade and by the need to reconstruct the Ukrainian mental space, which masks a whole complex of negations, which in general are the cause of discord, loss of unity in the face of external aggression, insufficient worldview and mental integrity, etc. In addition, let us pay attention to the fact that such despotic, eccentric and schizoid-psychopathic types are not uncommon in our socio-cultural environment and are not only found in a localized micro-society, such as the Kaidashes, but are also frequent phenomena in the entire social hierarchy. They can also be found in the walls of prestigious institutions, state and administrative structures, among politicians, scientists and cultural figures. They are guests of television studios, participants of public events. In the case of publicity, they arouse the consciousness of the masses and, like real destructive forces, direct the sentiments of the masses in a completely wrong direction.

The material is considered in the context of modern conflictology, social psychology, cultural studies, mental model of the world, discourse studies and other anthropocentric disciplines. The methods used in the work are: descriptive, analysis and synthesis, continuous sampling, typology and classification, etc. They made it possible to make some generalizations, which are presented at the end of the intelligence.

As a result of the study, the spectrum of conflict situations was outlined, and certain typological features were identified, which are generally diverse, but generally demonstrate mental and behavioral monolithicity. This gives the right to assert that family relationships and ties do not accumulate either God's or Shevchenko's commandments, or the instructions of philosophers or folk wisdom (folklore) regarding interpersonal or intra-family relationships [4, p. 247]. The picture depicted by I. Nechuy-Levytskyi is a sketch of Ukrainian life in the second half of the 19th century. The author does not aim to denigrate the Ukrainian ethnic group, but simply, in the role of an observer, records and presents to the reader a cavalcade of everyday events. But deep-mental tradition is sewn into these episodes [12, p. 10], in which it is possible to trace the genomes of the world model of both the Kaidashes and Ukrainians in general, since intra-family conflict in our ethno-cultural environment is not something unique. Summarizing the experience of observations, relying on modern discourse, narratology, conflictology, social psychology, we can diagnostically deduce a set of tasks of a correlating nature that must be solved in the future in order to model and construct an internally healthy, integral society.

The scientific novelty lies in the fact that the attempt is not a literary and critical analysis, but to look at the problem of man and his worldview

from the standpoint of philosophical anthropology, social psychology, mental linguistics, and other directions at the problems of society through the prism of family confrontations of the Kaidashenkos. A somewhat new methodological approach to reading the text is also attempted. In this novelty, the methods of hermeneutic and structural-linguistic analysis are sporadically applied, which generally makes it possible to talk about a new reading of the text and its interpretation. The experience gained is also valuable because the mentioned methods can be successfully applied to other works of verbal art and to the heritage of other authors – representatives of different eras.

Key words: *conflict, family, family conflicts, society, mentality.*